

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

This full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/14547>

Please be advised that this information was generated on 2014-11-11 and may be subject to change.

Behoud en vervreemding van gemeentelijk kunstbezit

Juridische aspecten van cultuurbehoud

Vorig jaar heeft de Hilversumse Mondriaan-affaire de kranten gebaald, wat uit juridisch oogpunt niet veel zegt, maar deze heeft ook geleid tot een schorsings-KB van 17 juni 1987, en een kort geding met betrekking tot dit schorsingsbesluit bij de president van de rechtbank te 's-Gravenhage d.d. 14 juli 1987 (KB 1987, nr. 315). Het KB schorste het besluit van de gemeenteraad van Hilversum om het schilderij 'Compositie met twee lijnen' te koop aan te bieden op de buitenlandse markt. Het kort geding strekte tot buitenwerkingstelling van het schorsingsbesluit, een vordering die door de president werd afgewezen. Zoals u zult weten is de affaire inmiddels met een sisser afgelopen en is het schilderij voor Nederland behouden gebleven.

Prof. mr. C. A. J. M. Kortmann

De Mondriaan-affaire biedt een goed aanknopingspunt voor enige beschouwingen over juridische vraagstukken die kunnen rijzen inzake bescherming, vervreemding of aantasting van cultuurgoederen door of met medewerking van, of zelfs tegen de wens van gemeentebesturen. Het zal duidelijk zijn dat gemeentebesturen bij deze problematiek te maken krijgen of kunnen krijgen met een nogal ingewikkeld complex van juridische voorschriften, zelfs als men deze problematiek voornamelijk beperkt tot roerende cultuurgoederen, zoals ik hier zal doen. De Monumentenwet en gemeentelijke monumentenverordeningen blijven dus buiten beschouwing. Ook zal ik geen licht laten schijnen over de typisch financiële en fiscale aspecten van de problematiek van het cultuurbehoud. De aandacht wordt met name gericht op vier kwesties:

1. de Wet behoud cultuurbezit;
2. de vraag of er gemeentelijke verordeningen op het terrein van het (roerend) cultuurbezit mogelijk zijn;
3. de problematiek van het auteursrecht;
4. de problematiek van schenkingen en legaten.

1. *De Wet behoud cultuurbezit (Wet van 1 februari 1984, Stb. 49)*
Volgens de considerans van deze wet beoogt zij het behoud van het Nederlands cultuurbezit te bevorderen door het vaststellen van bepalingen die de mogelijkheid openen te voorkomen dat voorwerpen van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis teloor gaan voor het Nederlands cultuurbezit. De wet is erop gericht bepaalde voorwerpen of verzamelingen binnen Nederland te houden.

In tegenstelling tot wat wel wordt gedacht, heeft de wet niet slechts betrekking op bezit van particulieren, doch ook op bezit van publiekrechtelijke rechtspersonen zoals rijk, provincies, ge-

meenten en rijksuniversiteiten. Uit de memorie van toelichting blijkt echter dat overheidsbezit bij voorkeur niet op de lijst – waarover zo dadelijk – zal worden geplaatst. De regering meende dat men van de overheid en de daaronder ressorterende musea in het algemeen zal mogen verwachten dat zij voldoende verantwoordelijkheidsbesef hebben om de verdwijning van eigen werkelijk belangrijk kunstbezit tegen te gaan.

Men kan zich natuurlijk afvragen of de overheid in het algemeen meer ‘gevoel’ heeft voor kunst dan particulieren (ik vermoed van niet), maar de bedoeling van de wetgever is in ieder geval duidelijk: in beginsel wordt de wet alleen toegepast op particulier cultuurbezit.

Dit cultuurbezit nu kan door de minister op een lijst worden geplaatst, als gevolg waarvan een aantal bepalingen van de wet op dit cultuurbezit van toepassing worden. De belangrijkste van deze bepalingen is artikel 7 dat een verbod van vervreemding, bezwaring, e.d. inhoudt, alsook een verplaatsingsverbod. Tevens kent de wet een bepaalde vorm van aankoopplicht door de staat. Verdere details laat ik hier nu buiten beschouwing.

Op het eerste gezicht zou men kunnen menen dat de wet voor gemeentebesturen van weinig belang is. Zij handelt immers over ministeriële bevoegdheden. Toch kan de wet bij nadere beschouwing voor gemeenten van belang zijn. Is immers gemeentelijk cultuurbezit op de lijst geplaatst, dan zal, indien de gemeente het bezit aan een niet-ingezetene zou willen verkopen, de staat in beginsel tot aankoop gehouden zijn. Gemeentebesturen kunnen er aldus belang bij hebben gemeentelijk cultuurbezit onder de werking van de wet te doen brengen.

Dat dit belang kan bestaan, illustreert de Mondriaan-affaire. Het schilderij in kwestie was niet op de lijst geplaatst. De gemeente was dus vrij het te verkopen. De Kroon stak daar echter een stokje voor door het besluit tot verkoop te schorsen. Enerzijds kon de gemeente dientengevolge niet verkopen, anderzijds bestond er, in tegenstelling tot het regime van de Wet behoud cultuurbezit, geen aankoopplicht voor de staat, ondanks het feit dat de minister van WVC van oordeel was dat het voldeed aan de criteria van de Wet behoud cultuurbezit.

2. De gemeentelijke verordeningsbevoegdheid

Zoals bekend, is de gemeenteraad bevoegd bepaalde voorschriften te geven inzake de uitoefening door particulieren van privaatrechtelijke bevoegdheden. Zo kenden en kennen wij monumentenverordeningen, verordeningen inzake verkoop en gebruik van onroerende goederen e.d. Er is hier deels sprake van autonome, deels van medebewindsverordeningen. De Wet behoud cultuurbezit verleent de gemeentebesturen geen bevoegdheden op het terrein van

cultuurbezit van nationaal of gemeentelijk belang. Ook wordt geen medebewind gevorderd. De vraag is nu of de gemeentelijke wetgever bevoegd is om op grondslag van artikel 168 gemeentewet autonoom een verordening vast te stellen inzake het behoud van gemeentelijk cultuurbezit. Men zou daarbij kunnen denken aan een uniek schilderij van een verloren gegaan gemeentelijk bouwwerk of een boekenverzameling inzake de gemeentelijke historie. Bij mijn weten komen dergelijke verordeningen tot op heden niet voor en de vraag is of dit soort verordeningen gewenst is. Daarom gaat het mij nu echter niet. De vraag is vandaag of de raad bevoegd zou zijn verordeningen op dit punt vast te stellen. In ieder geval staat vast dat de gemeenten autonome verordeningen kennen en kenden, waarbij aan eigenaren en gebruikers van monumenten beperkende voorschriften worden gesteld. Kan men nu in beginsel niet aannemen dat een gemeenteraad eveneens bevoegd is voorschriften vast te stellen inzake vervreemding en verplaatsing van, en wijziging in roerend cultuurbezit dat zich op het gemeentelijk territorium bevindt? Ik ben geneigd deze vraag in beginsel bevestigend te beantwoorden, hoewel het niet altijd duidelijk zal zijn of, en, zo ja, in hoeverre met dergelijke voorschriften het gemeentelijk openbaar belang is gediend, en niet te zeer wordt getreden in de bijzondere belangen der ingezetenen. Veelal zal dit laatste inderdaad het geval zijn, doch er zijn omstandigheden denkbaar, waarin het openbaar gemeentelijk belang duidelijk gediend is met het behoud van bepaalde voorwerpen binnen het gemeentelijk territorium.

3. Auteursrechtelijke kwesties

Artikel 25 van de Auteurswet bepaalt:

‘1. De maker van een werk heeft, zelfs nadat hij zijn auteursrecht heeft overgedragen, de volgende rechten:

- a. het recht zich te verzetten tegen de openbaarmaking van het werk onder een andere naam dan de zijne, alsmede tegen het aanbrengen van enige wijziging in de benaming van het werk, of in de aanduiding van de maker, voor zover deze op of in het werk voorkomen, dan wel in verband daarmee openbaar zijn gemaakt;
- b. het recht zich te verzetten tegen elke andere wijziging in het werk, tenzij deze wijziging van zodanige aard is, dat het verzet zou zijn in strijd met de redelijkheid;
- c. het recht zich te verzetten tegen elke misvorming, verminking of andere aantasting van het werk, welke nadeel zou kunnen toebrengen aan de eer of naam van de maker of aan zijn eigen waarde in deze hoedanigheid.’

Uit het eerste lid van het artikel volgt dat van het onder c genoemde recht geen afstand kan worden gedaan.

De geciteerde bepaling is onder omstandigheden van groot belang voor de gemeenten in hun cultuurbeleid. Zij kan een rol spelen bij restauraties of afbraak van gebouwen, bij verplaatsing, restauratie of vernietiging van kunstwerken, zoals stadverfraaiingen, beelden, schilderijen enz. In abstracto is moeilijk te bepalen onder welke omstandigheden een gemeentebestuur stuit op de grenzen gesteld door artikel 25 Auteurswet. Ik volsta hier met de beschrijving van enige casusposities, die deels ontleend zijn aan het standaardwerk *Auteursrecht* van D.W.F. Verkade en J.H. Spoor (Deventer 1985).

In 1972 ging een schilderij van Hans Koetsier, aangebracht op een houten scheidingswand in een KLM-kantoor teniet, doordat na verwijdering van de scheidingswand de panelen waarop de schildering was aangebracht krom trokken. De panelen werden vernietigd. Koetsier vroeg schadevergoeding. Het Hof Amsterdam (16 juni 1977, NJ 1978, 218) was van oordeel dat Koetsier zich in beginsel kan beroepen op het recht als vervat in artikel 25, eerste lid, onder c, Auteurswet. Vernietiging van een werk houdt volgens het Hof in beginsel een inbreuk in op artikel 25, eerste lid, onder c. Niet echter vallen daaronder menselijke handelingen die een niet beoogd en niet voorzien gevolg in de natuur of in door mensenhanden vervaardigde stoffen teweeg brengen. In casu was daarvan sprake, zodat artikel 25, eerste lid, onder c, niet was geschonden.

Het Hof voegde daar, in het kader van de toetsing aan art. 1401 BW, aan toe dat 'als regel de maker van een werk dat uitsluitend bestemd is voor een bepaald voorwerp of een bepaalde omgeving en daaraan stoffelijk en esthetisch is aangepast, (zal) hebben te aanvaarden dat, indien dat voorwerp of die omgeving ophoudt te bestaan, het werk dat lot deelt'.

In een geval van wit oververven van een muurschilderij kende de RB Amsterdam (15.11.1978, AMR 1979, blz. 32) een schadevergoeding van f 2.000,- toe, daar het hier ging om een verminking, waartegen de Auteurswet beoogt te beschermen.

Een recenter geval speelde in Breda, waar een particulier bedrijf (De Stem) een door een kunstenaar ontworpen waterpartij liet volstorten met zand en grind. De rechter gelastte de waterpartij te ontdoen van het zand en grind en kende een schadevergoeding van f 5.000,- toe. Weliswaar ging het hier niet om overheidsoptreden, doch men kan mijns inziens gevoeglijk aannemen dat ook indien de gemeente zand en grind had doen storten, zij aansprakelijk was geweest.

Een aardige kwestie die ook voor gemeentebesturen van belang is, speelt in HR 22.6.1973, NJ 1974, 61. Daar had een stichting (Patrimonium) een door haar besteld kunstwerk, een beeld, op een andere plaats aangebracht dan waarvoor het – zij het niet krachtens

uitdrukkelijk beding – bestemd was. Weliswaar gaat de HR in dit geval niet in op art. 25 Auteurswet, maar hij bevestigt het arrest van het Hof dat concludeerde tot wanprestatie van de zijde van de Stichting Patrimonium.

Uit de vorengenoemde casusposities blijkt dat de eigenaar van een kunstwerk te allen tijde rekening zal moeten houden met de bescherming die de Auteurswet de kunstenaar biedt. Toch zal er onder omstandigheden plaats zijn voor afweging van belangen of een redelijke interpretatie van de begrippen wijziging, misvorming, verminking en andere aantasting. Onder omstandigheden zal de kunstenaar wijziging, verplaatsing of zelfs vernietiging van het kunstwerk moeten aanvaarden. Ook van het recht gegarandeerd in artikel 25 Auteurswet kan onder omstandigheden misbruik worden gemaakt (vgl. art. 8 Inl. Titel NBW).

4. Schenkingen en legaten

Tot besluit verdient de problematiek van schenkingen en legaten aan publiekrechtelijke lichamen de aandacht. Het komt voor dat deze onder voorwaarden worden gedaan. Een bekend voorbeeld uit de jurisprudentie biedt het arrest van de HR inzake het Rijsenburgse bos (HR 17-3-1967, NJ 213). In deze casus ging het om een aan de gemeente Driebergen-Rijsenburg geschonken bos, dat volgens de bepalingen in de schenkingsakte onder meer ten eeuwigendage wandelplaats moest blijven en niet bebouwd mocht worden. De gemeente wilde echter wel bouwen, en meende dat de erven de schenking niet mochten herroepen. De HR was van oordeel dat de gemeente inderdaad aan de schenkingsvoorwaarden is gehouden ondanks haar publieke plicht en dat de artt. 1725 en 1726 BW dus van toepassing zijn. De schenking zou dus kunnen worden herroepen. Daar na herroeping echter toch onteigening mogelijk zou zijn, meende de HR dat de erven bij herroeping geen belang zouden hebben, indien de gemeente hier een vergoeding zou aanbieden, gelijk aan de onteigeningswaarde.

Hoewel deze casus betrekking had op onroerend goed, te weten, een bos, kan hij worden getransponeerd op schenkingen en legaten van roerende cultuurgoederen. Ook daarbij kunnen bedingen worden gemaakt, bij voorbeeld inzake de plaats waar de goederen zich zullen moeten bevinden, hoe zij moeten worden onderhouden enz. Houdt een gemeente zich niet aan de voorwaarden, dan zal herroeping van de schenking mogelijk zijn, ook al beroept de gemeente zich op het publiek belang of de publieke plicht. Naar het voorkomt zal in dergelijke situaties aan herroeping slechts te ontkomen zijn, indien de gemeente aan de schenker een zodanige schadevergoeding verschaft dat de laatste geen belang meer heeft bij de herroeping en er diensgevolge sprake zou zijn van misbruik van recht.

5. Slot

In het voorgaande zijn vier juridische themata die voor gemeenten van belang zijn of kunnen zijn bij het beleid inzake het cultuurbehoud. Het is duidelijk dat er nog diverse andere besproken hadden kunnen worden. Zo roept het huidige vandalisme vragen van aansprakelijkheid voor de bescherming en instandhouding van cultuurbezit op en is juridisch niet geheel duidelijk in hoeverre gemeenten cultuurbezit dienen te beschermen tegen fysieke inwerkingen als die van zon, regen, vorst enz. Kortom, er zijn nog vele andere kwesties dan de hiervoor besprokene aan de orde. Wellicht zou de VNG ooit een compacte brochure kunnen (doen) verzorgen, waarin deze en andere juridische aspecten van het gemeentelijk beleid inzake het cultuurbehoud aan de orde komen. Misschien zit er zelfs wel een dissertatie in.

Stellingen

1. De Wet behoud cultuurbezit dient onder omstandigheden toegepast te worden op cultuurbezit van de overheid.
2. Misbruik van auteursrecht is een in de jurisprudentie te weinig ontwikkeld begrip.
3. Bevordering van particulier kunstbezit verdient de voorkeur boven aankoop van kunstwerken door overheden.

Den Bosch 1866

Tot 1866 bevond zich – dames en heren – in de kathedrale basiliek van St. Jan in Den Bosch een renaissance-oxaal (zeg maar versierde galerij voor de kantoorij) gebouwd door Coenraad van Norenborch en Henrik de Keyser in 1610, een eeuw na het gereedkomen van de kathedraal.

Het zou laten omschreven worden als een ‘kunstjuweel van marmer, albast, toefsteen en brons’ – u ziet dat althans in het taalgebruik de barok inmiddels in hoog aanzien stond – maar toen was het al weg. Den Bosch heeft ’t niet meer.

Want in genoemd jaar werd het verkocht en het is thans te bezichtigen in het Royal Albert and Victoria museum in Londen. Deze verkoop zou het negatief symbool worden van de wijze waarop Nederlanders met hun cultureel erfgoed omspringen en in het vermaarde artikel in ‘De Gids’ van Victor de Stuers, de klokkenluider, zo u wilt de alarmbel van de Nederlandse monumentenzorg, fungeert deze verkoop als dieptepunt van ons vaderlandse barbarisme, onbenul en kruideniersgeest; tegelijk ook als journalistiek hoogtepunt in de filippica *Holland op zijn smalst*. Wat dat betreft zou de handelwijze van de 19e eeuwse Bossche regenten het verschoopen: de verkoop drong zelfs door in de inleiding van Schuurman en Jordens’ uitgave van de Wet tot behoud van cultuurbezit.

En toen Victor de Stuers bij de opening van het toenmalige South Kensington museum aanwezig was (wat kan een mens zich zelf toch kwellen) en daar het Bossche Oxaal zag pralen voelde hij zich ‘diep vernederd en was angstig dat men hem zou vragen of hij soms Nederlander was’.

Franeker 1896

Voor ik nu in de bekende beroepsfout van burgemeesters verval en de wapenfeiten in de eigen en de blunders in andere gemeenten zoek, haast ik mij naar Franeker.

Daar staat op 16 december 1896 een (meerderheids)voorstel van b. en w. op de raadsagenda om uit het gemeentelijk kunstbezit de zilveren globebeker te verkopen.

Deze zilveren globe, geschonken door dankbare pachters van de stadlanderijen als dank voor het feit dat ze in een slecht jaar geen pacht hadden hoeven betalen, werd in 1607 vervaardigd en gaf in kunstig graveerwerk nauwkeurig weer hoever in dit toenmalige universiteitsstadje de geografische kennis van de wereld reikte. De notulen van die raadsvergadering zijn te aardig om er niet even uit te citeren: Nadat de meerderheid van het college van b. en w. heeft voorgesteld de beker voor f 14.000 te verkopen, ‘met het oog op den slechten financiëleen toestand der Gemeente’ ... ‘wenscht de burgemeester eenige toelichtingen te geven’.

De beide wethouders maakten de meerderheid uit en spreker de

minderheid. (Het zij sommigen uwer tot troost: die droeve situatie kwam dus toen al voor.) Hij is tegen den verkoop, omdat hij het in strijd acht met een destijds genomen koninklijk besluit omtrent eenzelfde geval in Veere (u ziet, hoe verder je in dit onderwerp duikt, hoe minder uniek de barbarij van Den Bosch wordt).

‘Spreker vindt het treurig dat de merkwaardigheden op die wijze moeten verdwijnen.’

En dan volgt een wat minder principieel argument: ‘De som is toch niet groot genoeg om deze gemeenten uit den financieelen nood te redden’.

Nadat de burgemeester heeft medegedeeld dat GS meent dat de opbrengst in staatsschuld belegd moet worden en niet mag worden aangewend om schulden mee te betalen, kondigt hij aan het besluit, met verwijzing naar artikel 70 van de gemeentewet, niet te zullen uitvoeren.

Het raadsbesluit werd bij KB vernietigd: de beker ‘was te rekenen onder de voornaamste voortbrengselen van goud- en zilversmeedkunst’ en de stad was daar onvoldoende zorgvuldig mee omgesprongen.

Schiedam 1979

Zover kwam het niet in Schiedam, in 1979. Het Stedelijk museum beheerde van oudsher een historische collectie op het gebied van archeologie en stedelijke geschiedenis, maar richtte zich sinds 1954 daarnaast ook op de beeldende kunst en bouwde een collectie moderne kunst op, bestaande uit COBRA-schilders en geome-tristen, met o.a. werk van Appel, Constant, Corneille, Brandts, Lucebert, Rooskens en Bonies.

Bestuursleden van de PvdA in Schiedam stelden de raadsfractie in een notitie voor deze kunstcollectie af te stoten en van het geld een paar wijkcentra in te richten en de PvdA-wethouder voor stadsontwikkeling had er wel oren naar. In het kader van onze voorbeelden van spectaculaire vervreemdingen van kunst stelt de Schiedamse casus het minste voor – het feest ging niet door en u kunt nog steeds COBRA-schilders in Schiedam bewonderen – maar het was niet het minst onschuldige voorval.

Ik kom daar nog op terug.

Hilversum 1987

‘Amoreel-gedrag’ en ‘cultuur-barbarisme’ waren de kwalificaties die ook het gemeentebestuur van Hilversum over zich heen kreeg toen het de ‘compositie met twee lijnen’ van Mondriaan wilde verkopen om uit de opbrengst Theater Gooiland te kunnen revalideren. Ik kan over dit voorbeeld kort zijn: u leest de krant en hebt naar mijn voorganger geluisterd. Half Nederland spreekt opeens deskundig over ‘de’ Mondriaan – inclusief die ouders die zich een

halfjaar eerder nog afvroegen wat die kleurige vierkanten op de trui van hun dochter te beduiden hadden.

De afloop is bekend: het schilderij is niet verplaatst en is intussen niet alleen in bezit, maar ook in eigendom bij het Stedelijk museum. Juridisch is de zaak niet uitgegeten en liep – zoals Kortmann het vanuit zijn discipline terecht formuleerde – met een sisser af. Een budgettaire sisser van een paar miljoen, dat wel.

Nuances in de voorbeelden, kunst wegen

De vier voorbeelden, dames en heren, die ik u uit Den Bosch, Franeker, Schiedam en Hilversum haalde, zijn natuurlijk uit te breiden met – naar ik vrees – ontelbare andere.

De meesten onzer zullen zich uit de eigen bestuurlijke omgeving wel een paar zaken voor de geest kunnen halen op dit gebied. Momenten van bestuurlijk handelen of nalaten waar we mogelijk zelf actief of passief bij betrokken waren en waarvan we met de kennis en het inzicht van nu zeggen: dat hadden 'ze' of 'we' toen anders moeten doen.

Dat kan gaan om een collectie, die verloren ging omdat men het belang er niet van zag, een pand, dat onherstelbaar verminkt werd of een interieurstuk, dat bij een verbouwing te nonchalant werd behandeld.

Sterker wordt dat gevoel als we eens terug gaan naar onze geboortegrond; daar doen we al snel constateren met minder nuances: 'Welke idioot heeft het in vredesnaam (of erger) in zijn hersens gekregen om ...' (volgt wat ontbreekt).

Maar een sentimental journey is nu eenmaal niet het meest geschikte moment voor genuanceerde belangenafwegingen.

Intussen kan het leerzaam zijn om ook even naar de verschillen in de besproken voorbeelden te kijken. In het geval van het oxaal uit de St. Jan – een kunstwerk dat zich midden in het toenmalige Bossche leven bevond – valt uit de bronnen niets anders te concluderen dan dat men er eenvoudigweg niets in zag. Het was tenslotte pas een eeuw na de kerkbouw aangebracht en, zo ging het, volgens een soort last-in-first-out-principe weg voor wat een Britse gek er voor geven wou. Van enigerlei afweging was geen sprake.

Bij de Osinga's, de Hofstra's en de Hoekstra's, die de globebeker van Franeker trachtten te verkopen, lag het al een tikje anders. Nergens blijkt uit het raadsverslag dat ze het geen prachtig kunstwerk vonden. Maar het aspect stelden ze kennelijk liever niet aan de orde. Ze hadden geld nodig en – zo fantaseer ik er lustig bij – 'die beker staat maar ergens in een stadhuisvertrek'.

'De wegen zijn slecht en we moeten onze reserves in roerende voorwerpen omzetten in geld.' De harde sector, zouden we nu zeggen, wint het in de raad en het roerende kunstvoorwerp wordt

op het nippertje door de rijksgong gered. Op aangeven van de elite, in de persoon van burgemeester mr. W.W. Wiechers Wierdsma.

Was er in Den Bosch en Franeker overwegend sprake van kortzichtigheid en geldzucht – men woog het kunstbelang gewoonweg niet mee – in Schiedam was er iets anders aan de hand.

Men woog wel, maar verwierp nadrukkelijk. In feite waren de Schiedamse bestuurders een stuk flinker dan al die bestuurders in gemeenten waar ook kunst werd opgeofferd, maar waar zich dat besmuikt voltrok.

De Schiedammers namen de moeite zich rekenschap te geven van hun overwegingen. De wethouder verklaart ronduit 'weinig te zien in elitaire instellingen waar het publiek zich kan vergapen aan dingen die ze mooi vinden omdat vele generaties die al mooi vonden of omdat deskundigen dat vinden' en pleit voor een maatschappelijk relevante tentoonstelling als één over warmte-isolatie in het stedelijk museum. En de PvdA-bestuurders die het plan bedachten roepen uitdagend: 'Men zal ons nu wel cultuurbarbaren vinden.'

Deze keer zat er geen gebrek aan visie, maar een kunstpolitiek achter en de kunstwereld was des te bozer.

Gerrit Komrij voelt als eerste aan dat hier iets anders aan de hand is dan het gangbare knullige omspringen met kunstobjecten en spreekt in de NRC onmiddellijk over 'een platte populist, die vindt dat Mozart best met de vuilniszak meemag omdat gij zelf zo mooi de Internationale op een trekharmonica speelt en omdat zijn kiezers zich toch het meest aangetrokken voelen door Corry en de Rekels'. Hij noemde Schiedam een 'stad die al vaker een bijdrage heeft gegeven tot de beneveling van het verstand'.

Cultuurbezit wordt hier niet slechts verwaarloosd, het wordt aangevallen en de aanval komt uit de welzijnshoek. De emoties lopen hoog op en van Jan Blokker tot Heldring en van Henk Spaan tot Simon Mari Pruys worden de pennen geslepen en Den Uyl moet er aan te pas komen om bij de uitreiking van de P.C. Hooftprijs aan Remco Campert de beeldenstorm te helpen temperen. De Volkskrant kon in oktober 1979 met gemak een forse bundel publikaties over de verhouding welzijn–kunst bij elkaar sprokkelen onder de titel: 'De Kunst van Links'.

Men hoeft geen voorstander van de verkoop van de Mondriaan door de raad van Hilversum te zijn om in te zien dat het verwijt van barbarisme niet op zijn plaats is.

Het te redden Theater Gooiland is één van de prachtigste voorbeelden van Nederlands functionalisme van architect Duiker. Hier is geen sprake van nonchalance inzake cultuurbezit, ook geen afzetten van andere gemeentelijke belangen tegen kunstbelang, maar afweging van belangen binnen de kunst: een herschikking van middelen binnen de beeldende kunstsector dus. Daarbij dient bedacht te worden dat juist deze gemeente een bijzondere plaats inneemt

op het gebied van de Nederlandse architectuur van de eerste helft van deze eeuw: mijn handboek *Moderne architectuur in Nederland* vermeldt naast het vermaarde stadhuis alleen al een veertigtal openbare gebouwen en woningcomplexen van Dudok hetgeen overigens een verklaring vindt in het feit dat deze van 1915-1954 directeur openbare werken en gemeentearchitect was.

Naast genoemde Duiker en Dudok was ook Bijvoet in Hilversum actief.

Juist monumenten van bouwkunst van na 1900 bevinden zich nogal in de gevarenzone, allereerst door de vuistregels die aanvankelijk werden toegepast bij het vaststellen van de monumentenlijsten (100 jaar en ouder) en door de moeilijkheid een 'eigentijds' gebouw als monument te herkennen.

Een kerkje uit de 15e, of een woonhuis uit de 17e eeuw pleegt in het algemeen niet meer onopgemerkt te verdwijnen, maar met een telefooncel van Van der Vlugt, een winkel van Rietveld, een café van Oud of een station van Sybold van Ravesteijn is het zo gebeurd. Het zou mij niets verbazen dat al die jonge monumenten – althans wat daarvan over is, want ook in die gemeente zal de waardering wel langzaam op gang gekomen zijn – evenzo vele zorgenkinderen zijn in het beleid ten aanzien van het behoud van cultuurbezit.

Men kan het met het resultaat van de Hilversumse afweging eens zijn of niet, maar niet valt te ontkennen dat een gemeente zulke zaken tegen elkaar af kan wegen en tot een dergelijke beslissing komen. En wanneer die gemeente van meet af aan bij het besluit tot verkoop van dit 'publieke' bezit (want dat was het door schenking een een lokale overheid geworden) de beperking had gesteld dat het in Nederland (ik kom daar op terug) voor regelmatig publieke expositie beschikbaar moest blijven dan zou voldaan zijn aan de strekking van de Wet op het behoud van cultuurbezit.

De Wet tot behoud van cultuurbezit

Het Hilversumse is het enige van onze casussen dat speelt én de inwerkingtreding van de Wet op het behoud van cultuurbezit.

Ik verwijs met instemming naar de opmerkingen die prof. Kortmann daar zojuist over heeft gemaakt.

Ik onderstreep dat het met die wet, gezien door de bril van de plaatselijke overheid, onbevredigend gesteld is. 'Overheidsbezit', zo zegt de MvT 'zal bij voorkeur niet op de lijst worden geplaatst. Van de overheid en de daaronder ressorterende musea zal men in het algemeen mogen vertrouwen, dat zij voldoende verantwoordelijkheidsbesef hebben om het verdwijnen van eigen werkelijk belangrijk kunstbezit tegen te gaan.

Aangenomen mag immers worden dat overheden niet lichtvaardig (en zeker niet ongemerkt) zullen omspringen met het aan hun zor-

gen toevertrouwd cultuurbezit. Plaatsing van overheidsbezit zou de lijst doen uitdijen', etc.

'Uit doelmatigheidsoverwegingen alleen al past hier terughoudendheid.'

Kortom: het is niet nodig en het is de wetgever te veel werk.

Het is niet nodig: '... aangenomen mag worden dat overheden niet lichtvaardig ...'. Op het Hilversumse geval toegepast: gelet op de behandeling van het voorstel kan men moeilijk van lichtvaardig spreken 'en zeker niet opgemerkt' staat er (tussen haakjes) achter. Wat is eigenlijk de bedoeling van die toevoeging?

Het betekent kennelijk niet dat een dergelijk voornemen genoeg aandacht zal krijgen om de voors en tegens lokaal kans te geven, het betekent kennelijk dat een voornemen tot vervreemding van cultuurbezit tijdig aan de rijksoverheid bekend is zodat die de gemeentewet kan hanteren.

Zo ook in het Hilversumse geval; daar werd met de argumentatie dat het schilderij voldoet aan de criteria die de Wet tot behoud van cultuurbezit stelt, artikel 158 van de gemeentewet gehanteerd.

Men zou zeggen: nu is het van tweeën één: of het rijk neemt, mét de MvT, inderdaad aan dat gemeenten niet lichtvaardig omspringen met hun cultuurbezit – en laat zich daar verder dan ook niet mee in – óf het rijk neemt de moeite belangrijk gemeentelijk cultuurbezit op de lijst te plaatsen, met de daarbij behorende aankoopverplichting door het rijk.

Een derde weg, de nu gevolgde, namelijk materieel de Wet tot behoud van cultuurbezit toepassen en formeel de gemeentewet hanteren, bevredigt niet. Het geeft onduidelijkheid – een gemeente moet maar afwachten of het rijk in zijn besluitvorming treedt – en het rijk ontloopt iedere wijze van compensering voor het feit dat een gemeente bovengemeentelijke belangen behartigt. Een constructie naar parallellie met de Monumentenwet waarin een gemeentelijke verantwoordelijkheid voor een algemeen cultuurhistorisch belang wordt gehonoreerd met een rijksbijdrage, ligt voor de hand.

Waarom eigenlijk de roerende kunstvoorwerpen wetstechnisch anders behandeld dan de onroerende?

Die parallellie is geen uitvinding van mij, maar van de wetgever zelf die in de MvT zegt: 'In dit opzicht kan een vergelijking met de Monumentenwet worden getrokken, die aan de eigenaren van beschermde monumenten eveneens zekere beperkingen oplegt. Daar staat dan tegenover dat hun aanzienlijke bijdragen in restauratiekosten kunnen worden verstrekt. Ook voor de restauratie van 'roerende monumenten, dat wil zeggen voorwerpen van kunst en wetenschap, verstrekt het rijk in bepaalde gevallen bijdragen'.

Maar ook in het huidige wettelijke stelsel is er – als het rijk belangrijke kunstvoorwerpen in gemeentebezit naar analogie be-

handelt met voorwerpen die op de lijst voorkomen – alle ruimte en alle reden om die analogie ook door te trekken naar aankoop door het rijk.

Gedateerd?

Ik wil nog een tweede opmerking over de wet maken en dat is over haar cultuurhistorische gedateerdheid. De wet draagt de sporen van de grootscheepse kunstroof in 1940-1945 en van het gegroeide nationaliteitsbesef: de gedachte dat ieder land zijn culturele erfgoed zou moeten beschermen.

Ook de dekolonialisatie heeft grote invloed op de wetgeving gehad; het was vooral ook de aandrang uit de Derde Wereld en van Zuid-europese landen die heeft geleid tot het aanvatten van deze materie in internationaal verband. Sedert 1960 werd in VN-verband een conventie voorbereid.

Dit leidt dan uiteindelijk in 1985 in ons land tot de Wet tot behoud van cultuurbezit, 40 jaar na dato eigenlijk en in ieder geval in een ander cultuurgewricht.

Hoe verhoudt zich de geest van deze wet met het nu al befaamde jaar 1992?

Mijn avondblad vermeldt iedere donderdag niet alleen de tentoonstellingsagenda van Groningen en Maastricht, maar ook die van Düsseldorf en Brussel en we ervaren dat als de gewoonste zaak van de wereld. En wie zich een beetje op de hoogte wil houden van de ontwikkelingen in de beeldende kunst reist periodiek af naar Kassel. Het standaardboek dat ik daarnet hanteerde over Nederlandse bouwkunst is weliswaar uitgegeven door de Staatsuitgeverij, maar is wel een vertaling van Giovanni Fannelli's *Architectura* in Olanda. Deze Italiaan moet snel op de lijst van Nederlands cultuurbezit.

Gaat er werkelijk nationale kunst verloren als er een Karel Appel naar het Statens Museum for Kunst in Kopenhagen zou gaan? Bernard Haitink dirigeert toch ook in Londen?

Karel Appel is in ons verband een interessant voorbeeld.

Is dat nu, in de hedendaagse kunstgeschiedenis vooral een Nederlander of is dat een Europese tijdgenoot? En als er nu een initiatief was om van de naar Kopenhagen, Brussel en Amsterdam genoemde COBRA-groep een collectie samen te brengen in één van die drie steden (met enkele reminders in de beide andere hoofdsteden) zou men daar dan cultureel gesproken ongelukkig mee moeten zijn en dat met de Wet tot behoud van cultuurbezit tegengaan?

Ik kan me voorstellen dat men Breitners in Amsterdam houdt en Jeroen Bosch in Den Bosch maar is Kees van Dongen een Nederlandse of een Parijse schilder? Hoe erg is het als er een Willem de Kooning (die allang De Koning heet) naar New York verhuist? Alleen omdat die in Nederland geboren is?

Ik denk dat het ook, gezien vanuit het strikt Nederlands cultuur-

belang, nuttiger is dat er een Mondriaan te bezichtigen valt in het Stedelijk Museum van St. Niklaas dan dat zich een Van Gogh blijft bevinden in een kluis in Blaricum.

Het woord 'afwegen' is in het vorenstaande nogal eens gevallen. Bestuurders doen niet anders. En, anders dan de opstelling van sommige verdedigers van behoud van cultuurbezit zou doen vermoeden, is ook dat terrein niet boven afweging verheven.

Cultuurbelang expliciteren

Wel is het zo, dat alvorens in concreto keuzen gemaakt worden, het belang van het terrein als zodanig moet zijn geëxpliciteerd. Kunst en cultuur (en dat geldt in dezelfde mate voor het deelterrein dat wij daarvan vanmiddag bekijken) overleven – zeker in tijden van voortdurende bezuinigingen – de afweging tegen andere gemeentelijke beleidsterreinen alleen wanneer men zich de moeite heeft gegeven het belang als zodanig te definiëren en zijn legitieme plaats te geven binnen het totale gemeentelijke beleid.

Wanneer per incident moet worden afgewogen zal het belang van een behoorlijke vochtbeheersing in het historisch archief het in de praktijk snel afleggen tegen een blank staand parkeerterrein.

Aan het expliciteren van dat belang, waardoor het zijn even harde plaats krijgt en zijn erkende aandeel in het totaalbudget van de lokale overheid, schort het nogal eens. Wanneer ik de betreffende passages – als ze er al zijn – in lokale partij- of collegeprogramma's zie, dan stemt dat niet tot grote vrolijkheid. Veelal blijft men steken in vage clausen, meestal ook nog opgeborgen in algemene welzijnsbeschouwingen.

In veel gemeenten wordt met meer talent gesproken over de politieke cultuur dan over de cultuurpolitiek. Terwijl het bij ons deelonderwerp toch – zonder daar nu al te theatraal over te doen – gaat over cultuurelementen uit vorige generaties die wij korte tijd beheren ten behoeve van volgende generaties.

'Korte tijd': wij spelen als bestuurders hooguit 30 jaar een rol in het bestaan van cultuurvoorwerpen van eeuwen. Dat stemt tot voorzichtigheid. Veel handelen en nalaten op dit terrein is onomkeerbaar. Aan gewijzigde inzichten na het voltrekken van de doodstraf heeft betrokkene niet zoveel.

Het gaat om historische, om educatieve belangen. Kunst- en cultuuruitingen vormen een wezenlijk element in woon- en leefklimaat, ja evenzeer in vestigingsklimaat. Wanneer het belang van cultuurbezit is geëxpliciteerd ten opzichte van andere belangen is het bij beleidsafwegingen even hard, en dus even kwetsbaar, als andere sectoren.

Ook binnen dit terrein zal het om afwegingen gaan; een terrein met trefwoorden als 'behoud', 'bezit' en 'bescherming', waar bovendien mensen rondlopen die we 'conservatoren' noemen, ruikt nogal sta-

tisch.

Dat kan het natuurlijk nooit zijn. Ook collecties blijven in beweging; voorwerpen kunnen elkaar in de weg gaan zitten; te veel aan oud kan nieuw blokkeren.

Bij die afweging zullen allerlei algemene en specifiek lokale factoren een rol spelen.

In het voorgaande lag al opgesloten dat ik de neiging heb elementen als openbare toegankelijkheid en beschikbaarheid belangrijker te achten dan eigendom en topografische lokatie. Niet 'wie is eigenaar en blijft het wel op zijn plaats' maar 'hoe rendeert het voor het cultuurklimaat', moet de eerste vraag zijn.

Criteria

Vorenstaande wil niet zeggen dat er nu maar onbeperkt gesleept mag worden met cultuurbezit; de criteria zullen echter primair moeten worden ontleend aan het kunstwerk zelf. Kunst en cultuur moeten niet van hun 'roots' beroofd worden. Is de plaats waar het kunstwerk zich bevindt een wezenlijke dimensie van die kunst? Hier scheiden de wegen tussen het Bossche Oxaal en de Franeker beker enerzijds en de Schiedamse Cobra's anderzijds. Over Hilversum valt te praten. Iedere gemeente zal haar eigen specifieke omstandigheden hebben. En wie de collecties van de 663 musea in ons land beziet, vindt dat regelmatig bevestigd.

Een Rembrandtmuseum in Amsterdam zal niemand verbazen, evenmin als een Textielmuseum in Tilburg, of een Wiegersmuseum in Deurne. Schiedam kent wel degelijk óók een Nationaal gedestilleerd museum en was u al eens in het Nationaal baggermuseum te Sliedrecht?

Andere collecties ogen toevalliger en zijn vaak te danken aan het – toevallig op die plaats uitgeoefende – enthousiasme van personen. Een passie, zo men kwaad wil: een hobby.

Ook dat waren keuzen, die men ook niet had kunnen doen. Het zou mij niet verbazen wanneer de COBRA-collectie in Schiedam daarin zijn oorsprong vond.

Daar kan men voor kiezen. Men kan ook pogen regionaal tot rolverdelingen en accenten te komen. Hetzelfde geldt tussen lokale en rijksoverheid. In de huidige gerichtheid op 'topkunst' bij het rijksbeleid ligt het in de rede dat, wanneer het gaat om een schilder van nationale betekenis, men op lokaal niveau (de geboorteplaats bij voorbeeld van de kunstenaars) een enkel exemplarisch doek koestert, terwijl de zorg voor de overzichtscollectie op rijksniveau wordt uitgeoefend.

Het beleid van gemeenten ten aanzien van behoud van cultuurbezit vindt natuurlijk zijn complement in het beleid ten aanzien van verwerving van cultuurbezit.

Niet-aankopen kan soms minstens zo schadelijk zijn als wél verko-

pen. Ook dat zijn afwegingen. Onderhouden en beschermen kunnen evenzeer budgettair zware gewichten in de afweegschaal zijn. Wanneer Wim Beeren zou besluiten één kunstwerk te verkopen uit het Stedelijk, ten einde een deugdelijke alarminstallatie aan te schaffen voor de resterende, zou ik de eerste steen niet durven werpen.

Ook die afstoting kan dienen tot behoud van cultuurbezit.

Bij het beoordelen van de zwaarte van een belang zullen bestuurders zich naar deskundigen moeten richten.

Het is wel eens wat merkwaardig om te zien hoe gemeentebestuurders, voor wie het de doodnormaalste zaak is op allerlei terreinen te werken met rapportages van deskundigen (om het even of het nu gaat om sonderingsrapporten of milieu-effectrapportage) in kunstaangelegenheden opeens op basis van eigen persoonlijke deskundigheid onbevangen en onbekommerd oordelen.

Afrondend, dames en heren, afwegen mag en afwegen moet. Zowel ten opzichte van het belang van kunst en cultuur, als daarbinnen. Wat kunnen we aan het maatschappelijk leven, wat aan de markt veilig overlaten en wat niet. Waarboven moeten we onze gemeentelijke paraplu uitsteken en wat is er wel bestand tegen een bui.

Ook hierin zal de overheid de beschermer moeten zijn van wat zwak is. Een enkele keer zal ook de kunst beschermd moeten worden tegen de gemeenschap.

Elitair? Als daarmee wordt bedoeld een groep mensen die boven anderen uitmunt in belangstelling en kennis van een bepaald onderwerp: akkoord. Dona heeft over dat thema al eens het verlossende woord gesproken toen hij zei: 'Natuurlijk is kunst elitair, het gaat er maar om de elite zo groot mogelijk te maken.'

Afwegen en kiezen. Maar bedenk voor u daar mee verder aan de gang gaat het woord van Thomas Fuller: 'De cultuur heeft het meest gewonnen door die boeken waarop de uitgevers hebben verloren.'